



HASAN VE EYLEM ZENGİN/TÜRKİYE KARARININ UYGULANMASI

(Başvuru no ve Tarihi: 1448/04- 9 Ekim 2007)

İZLEME RAPORU

Hazırlayan:

Yrd.Doç.Dr. Kerem Altıparmak

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi



İNSAN
HAKLARI
ORTAK
PLATFORMU | İHD
HYD
UAÖ TÜRKİYE



Almanya Federal Cumhuriyeti
Büyükelçiliği
Botschaft
der Bundesrepublik Deutschland
Ankara

İHOP AİHM KARARLARININ UYGULANMASI İZLEME RAPORLARI, 2013/1

HASAN VE EYLEM ZENGİN/TÜRKİYE KARARININ UYGULANMASI - İZLEME RAPORU

Hazırlayan:

Yrd.Doç.Dr. Kerem Altıparmak

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

Kapasite Geliştirme Derneği

Tunus Caddesi 87/8, Kavaklıdere-Ankara

T. + 90 312 468 84 60

F. + 90 312 468 92 53

Mart 2013

Bu raporun elektronik kopyasına ve daha ayrıntılı bilgiye <http://www.aihmiz.org.tr/> adresinden ulaşabilirsiniz.



Bazı hakları saklıdır. Bu çalışma Creative Commons Alıntı Bildirimi - Ticari Olmayan Kullanım - Türetilemez - Lisans Devam Ettirme 3.0 Unported lisansı ile lisanslanmıştır. Bu şartları kabul etmek ve Kapasite Geliştirme Derneğini önceden bilgilendirmek suretiyle çalışmayı paylaşmak (kopyalamak ve dağıtmak) serbesttir.

Bu rapor, Federal Almanya Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin mali desteğiyle, İnsan Hakları Ortak Platformu için Kapasite Geliştirme Derneği tarafından bastırılmıştır.

Bu yayının içeriği İnsan Hakları Ortak Platformunun sorumluluğundadır ve ifade edilen görüşler sadece yazarlara ait olup hiçbir suretle Federal Almanya Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin görüşleri şeklinde yansıtılamaz.

İÇİNDEKİLER

Başvuru Konusu Olay	1
AİHM Kararı.....	1
1 Nolu Protokolün 2. maddesinin 2. fıkrasının ihlal edildiği iddiası	1
46. Madde Uygulaması	3
Bireysel ve Genel Önlemler.....	3
Bakanlar Komitesi Önündeki Süreç	4
Karar Sonrası Ulusal Düzeyde Alınan Genel Önlemler.....	5
A. Yasama	5
B. Yürütme	7
C. Yargı.....	11
Sonuç ve Tavsiyeler	16
Hükümete	16
Bakanlar Komitesine	17

Hasan ve Eylem Zengin / Türkiye

(Başvuru no. 1448/04, 9 Ekim 2007)

İzleme Raporu

Başvuru Konusu Olay

Alevi inancına mensup olduğunu söyleyen başvurulardan Hasan Zengin, kızının okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulması için İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'ne başvurmuştur. Başvurucuların bu talebi, Anayasa'nın 24 ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesinde düzenlenen "Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilköğretim ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" hükmünden yola çıkarak reddedilmiştir. Başvurucu, ret kararının iptali için İstanbul İdare Mahkemesi'ne başvurmuş, işlemin iptal istemi Mahkeme tarafından reddedilmiş, karar Danıştay tarafından 14. 4. 2003 tarihinde onaylanarak kesinleşmiştir.

AİHM Kararı

1 Nolu Protokolün 2. maddesinin 2. fıkrasının ihlal edildiği iddiası

Başvurucular, din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin tarafsız, eleştirel veya çoğulcu bir şekilde işlenmediğini ileri sürmüştür. Başvurucular, dersin İslam dinini Sünnî yorumu ile öğretir şekilde düzenlendiğini ileri sürmektedir. Hükümet, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde, belli bir dinin öğretileri ve adetlerine ilişkin özel bir eğitim verilmediğini; farklı dinler hakkında genel bilgi aktarıldığını belirterek bu iddiayı reddetmiştir.

"Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."

AİHS'e Ek 1 Nolu Protokolün 2 (2) hükmü

AİHM, Zengin kararında öncelikle genel ilkeleri belirlemiştir. Kararın icrası açısından bu genel ilkelere uygun çözüm bulunması çok önemlidir. Mahkemeye göre; 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesinde yer alan ikinci cümle, Devletlerin, devlet okullarında verilen öğretim aracılığıyla doğrudan veya dolaylı olarak dini veya felsefi türde objektif bilgi vermesini engellemez. Okulda öğretilen pek çok dersin, az veya çok ölçüde, felsefi bir yön veya sonuç içermemesi çok zor bir ihtimaldir. 2. maddenin ikinci cümlesi diğer yandan Devlet'in eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, öğrencilerin, bir din benimsetme uğraşından uzak, dinle ilgili olarak eleştirel bir bakış oluşturmalarını sağlayacak şekilde müfredatta yer alan bilgilerin nesnel, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Devlet'in ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı gösterilmemesi olarak değerlendirilebilecek tek yönlü koşullandırma (*indoctrination*) hedefi gütmesi yasaklanmıştır.

İhtilaf konusu mevzuatın Protokol'ün 2. maddesine göre incelenmesi için, mevzuatın yerindeliğinin değerlendirilmesinden kaçınılarak, yerine getirmeyi amaçlamış olduğu ve amaçlamaya devam ettiği somut durum dikkate alınmalıdır. Bu husus, kararın yerine getirilip getirilmediğinin incelenmesinde de akılda tutulmalıdır.

Bu genel ilkeler ışığında; AİHM Zengin kararında şu somut sonuçlara ulaşmıştır:

Her ne kadar "Din kültürü ve ahlâk bilgisi" ders programına göre, ders konusu, laiklik, düşünce, din ve vicdan özgürlüğü ilkelerine saygı çerçevesi içinde öğretilmeli ve "bir barış kültürü ve hoşgörü çerçevesinin geliştirilmesi"ni hedeflemekteste de, ders içeriğine bakıldığında dersin tarafsız bir şekilde sunulmadığı anlaşılmaktadır. Ders kitapları dinler hakkında genel bilgiler sunmanın yanında; İslam dininin temel ilkelerini, ibadet ve ritüellerini ayrıntılı bir şekilde içermektedir. İlk ve ortaokullardaki ders programı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın 19 Eylül 2000 tarih ve 373 sayılı kararına uygun olarak hazırlanan tüm ders kitapları İslam bilgisine, diğer din ve felsefelerine göre daha büyük bir öncelik vermektedir. Türkiye'de hâkim olan dinsel çeşitlilik "din kültürü ve ahlâk bilgisi" derslerinde dikkate alınmamıştır. Özellikle, Alevi inancına sahip topluluğun Türk nüfusundaki oranı çok büyük olmasına rağmen, öğrenciler Alevi inancının itikat veya ibadet unsurları hakkında eğitim almamaktadır.

Taraf Devletler, muafiyetle ilgili düzenlemeler dikkate alınmaksızın din öğretimini okul müfredatına dahil etmeleri durumunda, ebeveynler meşru olarak konunun nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşılayacak ve kendi dini veya felsefi kanaatlerine saygılı bir şekilde öğretilmesini bekleyebilirler.

Bu bilgiler ışığında Mahkeme, "din kültürü ve ahlâk bilgisi" konusunda verilen eğitimin nesnellik ve çoğulculuk ölçütlerini karşıladığının ve özellikle başvuruların özel durumunda, Eylem Zengin'in Alevi inancına mensup babasının, ders programında eksik olduğu açıkça görülen dini ve felsefi kanaatlerine saygı gösterdiğinin söylenemeyeceği kanaatindedir.

Mahkeme, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi karşısında ailelerin inançlarına saygı gösterilmesinin sağlanması için uygun araçlar bulup bulunmadığını da ayrıca incelemiştir. Bir başka deyişle, bu dersi inançlarına aykırı bulan ebeveynlerin dersi almama yönünde tercihlerinin saygı görüp görmediği ayrıca değerlendirilmiştir. Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulunun 09.07.1990 tarihli kararıyla Hristiyan ve Musevi olanlar açısından muafiyet seçeneği ortaya çıkmıştır.

AİHM'in kararında, İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonunun (ECRI) Türkiye'ye ilişkin 2005 yılında yayımlanan 3. raporuna referansla, bu imkânın yarattığı çelişkiye dikkat çekilmiştir: "Bu ders gerçekten farklı din kültürleriyle ilgili ders olması halinde, bunu yalnız Müslüman çocuklara zorunlu kılmak için ortada neden yoktur. Bunun tersine, dersin içeriği özellikle Müslüman dinini öğretmek için oluşturulmuşsa, bu ders belirli bir din üzerinedir ve çocuğun ve ebeveyninin din özgürlüğünü korumak adına zorunlu olmamalıdır".

Muafiyetin kapsamı ne olursa olsun, ebeveynlerin okul yetkililerine dini ve felsefi inançlarını bildirmelerinin zorunlu olması, inanç özgürlüklerine saygı gösterilmesi için uygun bir araç değildir. Kimse dinsel inancını açıklamaya zorlanmamalıdır. Ayrıca, ortada açık bir metin bulunmadığından, okul yetkililerinin, böyle talepleri, Zengin'in davasında olduğu gibi, her zaman için reddetme seçenekleri bulunmaktadır. Bu nedenle, mevcut muafiyet sistemi hem ihlali gidermek için etkili bir araç olmadığı hem de ebeveynleri dini inançlarını açıklamaya zorladığı için ihlali önleme kapasitesine sahip değildir.

46. Madde Uygulaması

Bireysel ve Genel Önlemler

Davada özel olarak bir bireysel önlem öngörülmemiştir. Bakanlar Komitesi de Eylem Zengin'in üniversite çağına geldiğini not ederek, takip edecek bir bireysel önlem bulunmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, bu tür davalarda başvuru halen okula devam etmekteyse, derhal ilgili dersten muaf tutulması gerekecektir.

Zengin kararı alınması gereken genel önlemler açısından, önemli sonuçlar doğurmaktadır. Gerçekten de Zengin kararı hükümete benzer ihlallerin ne şekilde sonlandırılacağına dair açık bir talimat vermese de, kararın bütününden genel sonuçları çıkarmak mümkündür. Bu karar; hükümete ihlali sonlandırma, mümkün olduğu ölçüde ihlal öncesi durumu tesis edecek (*restitutio in integrum*) şekilde sonuçlarını giderme ve ihlallerin tekrarının önlenmesi şeklinde üçlü bir ödev yüklemektedir.

Genel önlemler açısından bakıldığında, karardan üç durumda ihlalin sonlandırılabilmesinin mümkün olduğu sonucu çıkmaktadır:

- Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi zorunlu olmaktan çıkarılacaktır;
- Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, belirli bir dinin tek yönlü koşullandırılması niteliğinden çıkarılacak ve hem teoride hem de pratikte bir kültür dersine dönüştürülecektir;

c) Ailelerin inançlarına saygı gösterilmesinin sağlanması için uygun araçlar geliştirilecek ve bu araçların kullanılması için aileler ve çocuklar dini inanışlarını açıklamaya zorlanmayacaktır.

Sıralanan bu üç önlemden en az birinin sağlanması kararın yerine getirilmesi için bir zorunluluktur. AİHM, ihlalinin tespitinin manevi zararların karşılanması açısından yeterli bir tatmin olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ihlalin giderimi için alınması gerekli ek bir önlem sözü konusu değildir. Bununla birlikte, kararın verilmesinin üzerinden 5 yıllık bir süre geçtiği için benzer ihlallerin tekrarı konusunun dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Kararın verildiği tarihte bu dersi almaya başlayan kişiler açısından 5 yıldır gereken önlemlerin alınmaması halinde bütün eğitim sürecine yayılan bir devam eden ihlal durumunun var olduğu ileri sürülebilecektir.

Bakanlar Komitesi Önündeki Süreç

Zengin/Türkiye kararı, Bakanlar Komitesi önünde standart izleme usulüne göre takip edilmektedir. Bakanlar Komitesi karara ilişkin alınması gereken bir bireysel önlem kalmadığını ancak genel önlemler alınmasının zorunlu olduğunu, Türk eğitim sistemini ve iç hukuk mevzuatını 1 No'lu Protokol'ün 2. maddesi ile uyumlu hale getirmenin sorunun telafisinde çok olumlu bir adım olacağı tespitinde bulunmuştur.¹ Kararın Türkçeye çevrilip ilgili makamlara dağıtılması da yine genel önlemler kapsamında istenmiştir. Karar Türkçeye, bazı hatalara rağmen², çevrilmiştir.

Bakanlar Komitesi'nin kararla ilgili bağlantısından hükümetin eylem planı sunup sunmadığı anlaşılmamaktadır. Bununla birlikte Bakanlar Komitesi'ne hükümetin son sunduğu bilgilere göre³; Devlet Bakanlığı çatısı altında Haziran 2009 ve Ocak 2010 tarihleri arasında akademisyenlerin, ilahiyatçıların ve Alevi toplumunun liderlerinin katılımı ile çalıştaylar yapıldığı belirtilmektedir. Her ne kadar burada açıkça Alevi Çalıştayları başlığı ifade edilmemişse de kastedilen çalıştayların kamuoyunda Alevi Açılımı adını taşıyan çalışmaların bir parçası olan Alevi Çalıştayları olduğu anlaşılabilir. Hükümet ayrıca, dersin içeriğinin yeniden düzenlenmesi gerektiğinin saptandığını ve bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı'nda, önde gelen Alevi entelektüelleri ve akademisyenlerden oluşan bir komisyon kurulduğunu belirtmiştir. Komisyon, ders kitaplarında ve müfredatta bulunması gereken Alevi inancına ilişkin konuları saptamayı amaçlamaktadır. Yetkililer, 28. 2. 2011 tarihinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde 2011-2012 öğretim yılında uygulanacak değişiklikleri gösteren bir CD'yi Bakanlar Komitesi'ne sunmuştur. Bu bilgiler halen Bakanlar Komitesi tarafından değerlendirilmektedir.

¹ Bakanlar Komitesi kararının çevirisi için bkz. <http://www.aihmiz.org.tr/?q=node/128> [getir.net/ygo1]

² Çeviride en dikkat çeken yanlış 66. paragrafta yer alan şu ifadedir: Şüphesiz, Alevilik belli bir miktar ikna gücü, ciddiyet, uyum ve öneme ulaşmış bir mezhep ya da "inanç" değildir. Orijinal metinde ise ifade şu şekildedir: "It is certainly neither a sect nor a "belief" which does not attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance." İngilizce metindeki olumsuzluklardan biri çıkarılınca Türkçe çeviride Aleviliğin bir inanç olmadığı şeklinde bir anlam çıkmıştır.

³ 7.5.2010 gün ve 5982 sayılı Kanun ile Anayasa'nın çok sayıda hükmünde değişiklik yapılmıştır. 24. Maddenin değişmesi konusu gündeme gelmemiştir.

Karar Sonrası Ulusal Düzeyde Alınan Genel Önlemler

Yukarıda açıklandığı gibi Zengin kararının icrası için üç ihtimal söz konusudur:

- a) Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi zorunlu olmaktan çıkarılacaktır;
- b) Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, belirli bir dinin tek yönlü koşullandırılması niteliğinden çıkarılacak ve hem teoride hem de pratikte bir kültür dersine dönüştürülecektir;
- c) Ailelerin inançlarına saygı gösterilmesinin sağlanması için uygun araçlar geliştirilmesi.

Aşağıda açıklanacağı gibi hükümetin bu yöntemlerden ikincisini tercih ettiği ancak bu yıl yapılan seçmeli din dersleri modeliyle karma bir yönetime geçtiği anlaşılmaktadır. Bu bölümde sırasıyla zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili yapılan yasama, yargı ve yürütme çalışmaları bu tercih ışığında değerlendirilecektir.

A. Yasama

Türkiye’de zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi uygulamasının kaynağı Anayasa’nın 24. maddesidir. Anayasa’da Zengin kararı sonrasında yapılan değişiklikler⁴ içerisinde 24. madde katılmadığı için bu ders halen müfredatta durmaktadır.

Milli Eğitim Bakanı da yakın tarihli bir açıklamasında dersin anayasal bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Bakanın açıklaması, yukarıda belirtilen tercihi teyit etmektedir:

Türkiye’de mevcut zorunlu din dersi özellikle son dönemlerde temel dini bilgiler dersini de seçimlik olarak koyduktan sonra din kültürü ahlak bilgisi, toplumsal değerlerin öğretildiği ders olarak yeniden içeriklendirilecek. Bu anayasal olarak zorunluluktur ve Türkiye’deki azınlık okulları hariç bütün okullarda bütün çocuklarımız almak zorundadırlar. Vaktiyle bu dersi almak istemeyen birçok öğrencimiz ve velisi dava konusu etmişlerdir bu meseleyi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne götürmüşlerdir. Hem Türkiye’deki dava neticeleri hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin verdiği kararlar bu dersin objektif ve eşit bir şekilde verilmesi şartıyla gerekli olduğu üzerinedir. Dolayısıyla tekrar tekrar bu meseleleri tartışmaya gerek yok. Niçin bu tip tartışmaları sürekli yaparak zaman kaybediyoruz- Öyleyse bu konuyla ilgili Milli Eğitim Bakanlığı’nın politikası da çok açık ve çok şeffaf bir şekilde paylaşılıyor. Öyleyse buna dair durumu kabullenmekte bence yarar var.⁵

Bununla birlikte, dersin azınlık okullarında verilmeyeceğine dair ifade Zengin kararında dikkat çekilen çelişkinin hala aşılanmadığını düşündürmektedir.

⁴ 7.5.2010 gün ve 5982 sayılı Kanun ile Anayasa’nın çok sayıda hükmünde değişiklik yapılmıştır. 24. maddenin değişmesi konusu gündeme gelmemiştir.

⁵ <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/zorunlu-din-dersleri-anayasal-bir-gerektir/35460> [getir.net/ygp1]

Anayasa'daki kuralın bir tekrarı niteliğinde olan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesinde bir değişiklik yapılmamıştır. Bu hükme göre, "Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır".

30. 3. 2012 gün ve 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 9. maddesi ile 1739 sayılı Yasanın 25. maddesinin birinci fıkrası yeniden düzenlenmiştir. Maddenin ilgili bölümünde şu ifadeler yer verilmiştir:

Ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarında lise eğitimini destekleyecek şekilde öğrencilerin yetenek, gelişim ve tercihlerine göre seçimli dersler oluşturulur. Ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin hayatı, isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulur. Bu okullarda okutulacak diğer seçmeli dersler ile imam-hatip ortaokulları ve diğer ortaokullar için oluşturulacak program seçenekleri Bakanlıkça belirlenir.

İlk bakışta, zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi ile ilgili gözükmeyen bu değişiklik iki temel nedenle kısaca değinmeye değerdir. Birincisi, yukarıda belirtildiği gibi 2012 değişikliklerine kadar din eğitimi konusunda hükümetin salt (b) modelini benimsediği düşünülürken, bu değişikliklerle karma bir modele geçilmiştir. Bir yandan zorunlu olan din dersi devam edecek, bir yandan da buna ek olarak seçmeli din dersleri okutulacaktır. Bu düzenlemeyle muhtemelen şu hedeflenmektedir; zorunlu olan ders belirli bir dini öğretmeyeceği için çoğunluk dini ayrıca isteyenler için seçmeli olarak sunulacaktır. Konuyu incelememizin ikinci nedeni birinciden bağımsız değildir. Aşağıda açıklanacağı gibi Türkiye'de zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin tarafsız olmadığına dair şikâyetler devam etmektedir. Öte yandan yeni derslerin örgütlenmesi, Türkiye'de din eğitiminin devlet tarafından sunulmasında tarafsızlığa ilişkin yapısal bir sorunu ortaya koymakta ve potansiyel yeni risklere vücut vermektedir.

Öncelikle, "Kur'an-ı Kerim" ve "Hz. Peygamberimizin hayatı" dersleri hariç, başka inanışlara ilişkin bir seçmeli ders yasal güvenceye alınmamıştır. Bir başka deyişle, Bakanlık diğer seçmeli dersleri belirlemek konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir ancak adı sayılan iki dersi müfredatta bulundurmamak zorundadır. Bu yönüyle bu dersler zorunlu seçmeli ders niteliği taşımaktadır. Bu husus, şu şekilde açıklanabilir: Bakanlık, bir sene seçmeli ders olarak koyduğu konuyu ikinci sene kaldırabilir veya bir okul öğretmeni olmadığı için ilan edilen seçmeli derslerden birini açmayabilir. Ne var ki, aynı durum Kanunda sayılan iki ders için geçerli değildir. Bakanlık bu dersleri müfredatta bulundurmamak ve örgütlemek zorundadır. İkinci olarak, seçmeli ders olarak sadece bir dini inanışın konuları zorunlu olarak müfredatta koyulmuştur. Bu derslerden ikincisi; Hz. Peygamberimizin Hayatı ismi de dikkat çekicidir. Yasada yer alan isim bir inancın Peygamberinin tüm vatandaşlar açısından kabullenildiği sonucunu doğurmaya müsaittir.

Türkiye'deki başka inanışlara ilişkin dersler yasada kendine yer bulamadığı gibi Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün yayımladığı Genelge'de de bu yönde bir alternatif

bulunmamaktadır.⁶ Dahası, seçmeli ders olarak konulan 3 farklı din dersinin⁷, muadili sayılabilecek hiçbir seçmeli ders de ortaokul müfredatında yer almamaktadır.⁸ Örneğin, bir veli çocuğunun din dersi yerine etik dersi almasını isteyemeyecektir.

Bu derslerin uygulamada bazı yerlerde zorunlu olarak seçilmek durumunda kalacağı ifade edilmektedir. Yukarıda açıklanan nedenlerin yanında Genelgenin 10'dan az başvuru olan okullarda dersin açılmayacağına ilişkin hükmü de bu iddiaları güçlendirmektedir. Nihayet, resmi makamların konuya ilişkin açıklamaları da son derece tutarsızdır. Seçmeli derslere ilişkin ilk açıklamada Kur'an dersi alan öğrenci sayısının 402 bin, daha sonra 479 bin ve son olarak 643 bin olduğu açıklanmıştır.⁹ Son rakam Türkiye'de en çok tercih edilen dersin Kur'an yine en çok tercih edilen derslerden birinin de Peygamberimizin Hayatı dersi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yakın tarihli bir haber bu endişelerin pratikte de karşılığının bulunduğunu göstermektedir.¹⁰ Habere göre Diyarbakır Protestan Kilisesi Pastörü Ahmet Güvener'in kızı zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf tutulmuş ancak okulda 10 kişiden daha fazla öğrencinin seçtiği ders bulunmadığından, başka seçecek ders olmadığı gerekçesiyle Temel Dini Bilgiler, Kur'an ve Peygamberimizin Hayatı derslerinden birini almak zorunda kalmıştır. Öğrencinin ders seçebilmesi için başka bir okula nakli düşünülmeyle birlikte diğer okullar kabul etmediği için bu okullara nakil de gerçekleşmemiştir. Konu Protestan Kiliseler Derneği'nin 2012 Hak İhlalleri İzleme Raporu'nda da yer bulmuştur.¹¹

Bu çerçevede bakıldığında, Türkiye'de din eğitimi tamamen belirli bir inanın eğitime yönelik olarak örgütlenmiştir.

B. Yürütme

Yukarıda açıklandığı gibi Türkiye'de din eğitimi konusunun örgütlenmesinde Milli Eğitim Bakanlığı önemli bir rol oynamaktadır. Bu bölümde, yukarıdaki açıklamalara ek olarak idarenin din eğitime ilişkin düzenleyici işlemlerine değinilecektir.

⁶ Milli Eğitim Bakanlığının 31.8.2012 gün ve 2012/37 sayılı Genelgesi için bkz.

http://ogm.meb.gov.tr/meb_ays_dosyalar/2012_09/05092630_semeliderslrgenelge2012.pdf [getir.net/yg5i]

⁷ Yasada öngörülen dışında ayrıca bir de Temel Dini Bilgiler Dersi seçmeli ders olarak alınabilmektedir.

⁸ 9. sınıftan itibaren nispeten alternatif sayılabilecek Bilgi Kuramı ve Demokrasi ve İnsan Hakları dersleri alınabilecektir.

⁹ Sırasıyla bkz. "En çok matematik dersi seçildi", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21544666.asp> [getir.net/ygzm]; "Bakan Dinçer, Anadolu Ajansı Editör Masası'nda" <http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?ID=9757> [getir.net/ygkj]; "Kuran'ı Kerim'i Seçen Öğrenci Sayısı 643 Bin" <http://www.trthaber.com/haber/egitim/kurani-kerimi-secen-ogrenci-sayisi-643-bin-67374.html> [getir.net/ygy2]

¹⁰ Papazın Kızına Zorunlu Seçmeli Din Dersi, Radikal, 16.1.2013, <http://www.aihmiz.org.tr/?q=node/42&vaka=119> [getir.net/ygv7]

¹¹ Protestan Kiliseler Derneği (2012), Hak İhlalleri İzleme Raporu, s. 6.

<http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1358442950.pdf> [getir.net/ygz0]

Bunun yanında, idare zorunlu dersten muaf olmak isteyenlere ağırlıklı olarak olumsuz cevap vermektedir. Birel işlem niteliğindeki bu işlemlerin örneklerine de aşağıda yargı başlığı altında yer verilecektir.

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriği Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulmaktadır. Bakanlar Komitesi'ne sunulan bilgilerden, Bakanlıkta din dersi için bir komisyon kurulduğu belirtilmekle birlikte bu komisyonun nasıl seçildiği, nasıl çalıştığı, kararlarının sonuçlarının neler olduğuna dair açık bir bilgi bulunmamaktadır. Benzer bir durum, İzmir Milletvekili Rıza Türmen'in TBMM'ye sunduğu sorusuna Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer'in verdiği cevap açısından da geçerlidir. Anılan cevapta şu ifadeler yer verilmiştir:

2008 yılında üç akademisyenin danışmanlığında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde çalışan uzmanlardan oluşan bir ihtisas komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon çalışmasına devam ederken Devlet Bakanı Sayın Faruk Çelik tarafından Alevi çalıştayları düzenlenmiştir. Bu çalıştaylar sonucunda Alevi dernek ve temsilcilerinden Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı hakkındaki görüş ve talepleri alınmıştır. Bu görüş ve talepler, söz konusu komisyon tarafından değerlendirilmiş ve Talim ve Terbiye Kuruluna sunulmuştur. Yapılan revizyon ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı Talim ve Terbiye Kurulunun 30. 12. 2010 tarihli ve 328 sayılı Kararıyla kabul edilerek 2011-2012; Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı ise Talim ve Terbiye Kurulunun 30. 12. 2010 tarihli ve 329 sayılı Kararıyla kabul edilerek 2011-2012 eğitim öğretim yılından itibaren uygulamaya konulmasına karar verilmiştir.

Açıklamanın devamında da, yeni oluşturulan ders müfredatında Alevi-Bektaşilik konularına daha çok yer verildiği ve bu yapılırken Alevi dernek ve temsilcilerinin görüş ve taleplerinin değerlendirildiği belirtilmiştir. Ancak bunların kimler olduğu ve gerçekten bu girişimin yeterli olup olmadığı tartışılmamıştır.¹²

Yapılan çalışmanın sonucu oluşturulan dersin ne kadar tarafsız olduğunun tartışılması bu raporun sınırlarını aşmaktadır. Bununla birlikte, konuya ilişkin şeffaf bir sürecin olmadığı not edilmelidir. Ders programında yapılan değişiklik sonrasında dersin uluslararası ölçütlere ve insan hakları kurallarına uygun hale gelip gelmediğini inceleyen ayrıntılı bir çalışma Eğitim Reformu Girişimi tarafından yapılmıştır.¹³ Çalışma, ders içeriğinde yapılan düzenlemelerin "tarafsızlık ve nesnellik gibi belirli genel ilkeler temel alınarak programın tümünün yeniden gözden geçirilerek değiştirilmesi biçiminde olmadığı, programa bazı yeni eklemelerin yapılması ve bazı ünitelerin yerinin değiştirilmesi şeklinde olduğu görülmektedir" demektedir. Derse ilişkin yaklaşım genel

¹² İzmir Milletvekili Rıza Türmen'in sorusu için hazırlanan Milli Eğitim Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, 17.1.2012 gün ve 337 sayılı yazısı.

<http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1349594746.pdf> [getir.net/ygp5]

¹³ "2011-2012 Öğretim Yılında Uygulanan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Programına İlişkin bir Değerlendirme", <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1349647350.pdf> [getir.net/ygws]

itibarıyla başta AGİT Toledo İlkeleri olmak üzere uluslararası ölçütlere aykırı bulunmuştur. Tüm müfredattaki değişikliklerin incelendiği notta açıkça ortaya konduğu üzere “Din ve inanç sistemleri hakkında bilgi ele alındığında, İslam hakkında doktrinsel bilginin programın merkezinde yer aldığı ve “dinimiz” olarak öğretildiği görülmektedir”. İslam içindeki diğer yorumlara kısıtlı yer verilmekle birlikte ders halen İslam dininin belirli bir yorumunun ayrıntılı olarak benimsetildiği bir ders niteliğini devam ettirmektedir. Müfredata eklenmiş kimi bilgilerin, dersi uluslararası ölçütlere uygun hale getirmekten çok uzak olduğu not edilmelidir.

Diğer bilimsel çalışmalar da yapılan değişikliklerin uluslararası standartları sağlamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Özenç’in saptadığı gibi müfredatın ilk iki yılı İslam dışında hiçbir inanişaya yer vermemekte, bu inancın ritüelleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta, 9 yıl boyunca süren 504 saatlik din eğitiminde sadece 21 saatlik, farklı inançların bazı değer ve öğütlerine yer veren üniteler bulunmaktadır.¹⁴

Hükümet tarafından Bakanlar Komitesi’ne sunulan Alevi Çalıştayları da soruna ciddi bir çözüm getirmekten uzaktır. Öncelikle zorunlu ders sadece Alevilerin sorunu değildir. Ancak böyle olsa bile Alevi Çalıştaylarının sonunda yayımlanan Nihai Rapor’dan¹⁵ bir çözüm çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Söz konusu rapor, ulusal ve uluslararası mevzuatla yine uluslararası ve ulusal mahkeme kararlarını özetlemiş, tüm Alevilerin dersin varlığından rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte, rapora göre Çalıştaylarda farklı Alevi grupları farklı çözüm önerilerini önermiş veya kabul etmiştir. Hangi grubun, ne ölçüde temsil kabiliyeti olduğu belirtilmeksizin raporda şu alternatiflerin ileri sürüldüğü belirtilmektedir: Dersin tamamen kaldırılması, muafiyet imkânı verilmesi veya dersin çoğulcu ve tarafsız bir şekilde yeniden düzenlenmesi. Rapor Başbakanlığın ilk iki ihtimali hiç dikkate almaksızın üçüncü yolu benimsediğini göstermektedir. Neden bu tercihin yapıldığının açıklanmaması bir yana bizzat Rapor, yapılan değişikliğin tatmin edici olmadığını açıkça kabul etmektedir:

Gerçi Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararları doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmış ve müfredatıyla da ilgili Mahkeme’nin yeni bir uyarısına muhatap olmamıştır. Ancak çalıştaylarda da iade edildiği gibi müfredatın Alevi vatandaşlar tarafından yeterli düzeyde tatmin edici bulunduğu da söylenemez.¹⁶

Vurgulanması gereken bir diğer önemli husus, müfredat dışında, dersi veren öğretmenlerin formasyonu hakkındadır. İlk ve ortaöğretim okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerini anlatan öğretmenlerin tamamı İslam dininin ayrıntılı bir şekilde çalışıldığı İlahiyat fakültelerinden mezun olmaktadır. Müfredata yeni din derslerinin eklenmesi ile bu alanda istihdam edilecek öğretmenlerin bu inancı ayrıntılı bir şekilde işleyebilecek donanımda olmaları daha da önemli bir

¹⁴ Berke Özenç (2008), “AİHM ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu”, İÜHFMC. LXVI, S. 2, s.191, 224. <http://www.aihmiz.org.tr/aktarımlar/dosyalar/1357954045.pdf> [getir.net/ygpx]

¹⁵ T.C Devlet Bakanlığı (2010), Alevi Çalıştayları Nihai Rapor, (Ankara: T.C Başbakanlık), s. 133-160.

¹⁶ Aynı yerde, s. 158.

zorunluluk haline gelmiştir. Farklı inanca sahip veya diğer inançlar konusunda ayrıntılı ve tarafsız eğitim almış öğretmenlerin istihdam edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle, zorunlu din dersi tarafsız bir kültür dersi olarak verilmek istense bile mevcut eğitim kadrosu ile bunun başarılıp başarılamayacağı da tartışmalıdır.

Dersin yeni düzenleme ile bir kültür dersi haline geldiği ifade edilmekle birlikte, AIHM tarafından eleştiri konusu yapılan çelişki halen devam etmektedir. Buna göre, azınlık okulları dışındaki okullarda Hristiyan ve Musevi öğrencilere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi'nden muaf olma imkânı devam etmektedir. Esasen, Anayasa'nın 24. maddesinin dersi zorunlu kıldığı kabul edilirse idari bir işlemle Anayasa'ya aykırı bir işlem yapılması da kabul edilemez. Bununla birlikte, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu'nun 9. 7. 1990 gün ve 1 nolu kararı uyarınca "Milli Eğitim Bakanlığı'nın teklifi üzerine; azınlık okulları dışında kalan ilk ve orta öğretim okullarımızda öğrenim gören TC uyruklu Hristiyanlık ve Musevilik dinlerine mensup öğrencilerin; bu dinlerden birine mensup olduklarını belgelendirmeleri kaydıyla, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine girmelerinin zorunlu olmadığı, ancak bu derse girmek istedikleri takdirde velilerinden yazılı dilekçe getirmelerinin gerekli olduğu hususunun kabulü kararlaştırılmıştır."

Bu kural birçok açıdan şaşırtıcı ve insan haklarına aykırıdır. İlk olarak Zengin kararında belirtildiği gibi bu imkân dersin hala bir kültür dersi olmadığını ortaya koymaktadır. İkinci olarak, muafiyet sadece İslam dışı iki inanış için mümkün kılınmıştır. Üçüncü olarak, sistem öğrencileri ve velilerini dinsel kimliklerini açıklamaya zorlamakta, kültür dersi olduğu ifade edilen bir dersi farklı dini inanışa sahip olan kişilerin alabilmesi için özel dilekçeyle başvuru yapılması koşula bağlanmaktadır. Nitekim nüfus cüzdanındaki din hanesini sildiren ama ilgili yere Hristiyan veya Musevi yazdırmayan kişilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muaf olmak için yaptıkları başvuruların reddedildiği dava dosyalarından anlaşılabilir. ¹⁷ Aynı şekilde farklı dinlerin mensuplarının dinlerini açıklamaya zorlanması da kabul edilebilir nitelikte değildir. Nitekim Hristiyan vatandaşların örgütleri bu konuya ilişkin rahatsızlıklarını dile getirmektedir. ¹⁸ Dersten muaf olan öğrencilere alternatif bir imkân da sunulmadığı için derse girmeyen öğrenciler tamamen açıkta kalmaktadır.

Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine ilişkin bir diğer önemli gelişme Yükseköğretim Kurulu kararıdır. Ders 2013 yılına kadar zorunlu olmakla birlikte, merkezi sınavlarda bu dersten soru sorulmamaktaydı. 2013 yılında alınan bir Yükseköğretim Kurulu kararıyla YGS'de 5, LYS'de de 8 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi sorusu sorulmasına karar verilmiştir. ¹⁹ Bir başka deyişle, Zengin

¹⁷ Örn. bkz. Ankara 1. İdare Mahkemesi'nin 11.10.2012 gün ve E. 2012/1133, K. 2012/2367 sayılı kararı.

¹⁸ Protestan Kiliseler Derneği'nin konuya ilişkin açıklaması için bkz. <http://www.protestankiliseler.org/index.php/raporlar/10-makaleler/26-din-kulturu-dersi-yazilan-yazi> [getir.net/ygfc]

¹⁹ <http://www.osym.gov.tr/belge/1-14908/basin-duyurusu-2013-ygsde-din-kulturu-ve-ahlak-bilgisi-.html> [getir.net/ygsb]

kararından sonra Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredattaki önemi ve başarıya etkisi önemli ölçüde artmıştır.

Zengin kararı sonrasında Türkiye’deki din eğitimi alanında atılan adımların devletin din eğitimi konusunda tarafsız ve bağımsız kalması bir yana, çok kapsamlı bir din eğitimi seferberliğinin tüm Türkiye’de yaygınlaştırıldığı görülmektedir.

C. Yargı

Yukarıda açıklandığı gibi AİHM kararı, dersin bir kültür dersi haline gelmemesi halinde son bir alternatif olarak ailelerin inançlarına saygı gösterilmesinin sağlanması için uygun araçlar geliştirilmesini önermiştir. Kararda sayma yoluyla bu araçların ne olduğu gösterilmemişse de tartışmadan en tipik aracın dersten muafiyet olduğu anlaşılmaktadır. Danıştay’ın 2000li yılların başlarına kadarki içtihadında, zorunlu din dersinden muafiyete ilişkin talepleri Anayasa ve ilgili mevzuat uyarınca reddetmenin hukuka uygun olduğu yönündeydi.²⁰ Bazı istisnalara rağmen²¹ ilk derece mahkemelerinin kararları da aynı yöndeydi. Bununla birlikte, AİHM kararının hemen sonrasında, idari yargının verdiği bazı kararlar muafiyet yolunun dersi almak istemeyen herkese açılması ihtimalinin önünü açmıştır.²²

Zengin/Türkiye kararından kısa bir süre sonra benzer bir vaka Danıştay’ın önüne gelmiştir. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden çocuğunun muaf tutulmasını isteyen bir velinin başvurusu İstanbul Valiliği İl Millî Eğitim Müdürlüğü tarafından reddedilmiş, bu işlemin iptali talebiyle açılan dava da İdare Mahkemesi tarafından kabul edilmemiştir. Karar temyiz için Danıştay 8. Dairesi’nin önüne gelmiştir.

Danıştay, kararında daha öncekinden farklı bir analiz yöntemi izlemiştir. Yüksek Mahkeme’ye göre, 24. maddede öngörülen zorunlu ders “din kültürü ve ahlak öğretimi”dir, “din eğitimi” değildir. Ders, AİHS’e aykırı bir şekilde örgütlenmişse din kültürü ve ahlak öğretimi sayılamaz. AİHM, kararında “Türkiye’de ilk ve ortaöğretim kurumlarında verilen din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin rehber ilkelerinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı bir yönünün olmadığı, ancak eğitim sisteminde, din dersleriyle ilgili tarafsızlık ve çoğulculuk koşullarının yerine getirilmemesi ve ebeveynlerin inançlarına saygı gösterilmesini sağlayacak uygun bir yöntem sunulmaması nedenleriyle, sistemin yetersiz olmasından ötürü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ihlal edildiği belirtmiştir”. Danıştay’ın kararına göre, din öğretiminin, Anayasa’nın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi gerekir, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayrım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında

²⁰ Danıştay 8. Daire, 10.2.1987, E. 1986/518, K. 1987/54; Danıştay 8. Daire, 15.5.2000, E. 1997/6285, K.2000/3653; Danıştay 8. Daire, 14.4.2003, E. 2002/2939, K. 2003/1720.

²¹ Örneğin, İzmir 1. İdare Mahkemesinin 17.5.2007 gün ve E. 2007/137, K. 2007/577 sayılı kararı. <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352453529.pdf> [getir.net/ygqj]

²² Bir görüş, Danıştay’ın bu yaklaşımının AİHM içtihadının da önünde olduğunu düşünmektedir: Berke Özenç (2008), “AİHM ve Danıştay Kararlarının Ardından Zorunlu Din Dersleri Sorunu”, İÜHFMC C. LXVI, S. 2, s.191, 218. <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1357954045.pdf> [getir.net/ygpx]

tarafsız kalarak, bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. İlk ve ortaöğretim kurumlarında verilen öğretimin adının din kültürü ve ahlak bilgisi olmasına rağmen, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilemeyeceği açıktır. Nitelik olarak bu kapsamda olan bir ders, zorunlu olamayacağına göre ailelerin inançlarına saygı gösterilmesi gerekir.²³

Danıştay'ın iki önemli saptamasının altı çizilmelidir. Birincisi, Anayasada zorunlu olarak öngörülen ders din dersi değil, dinlere eşit uzaklıktaki "din kültürü ve ahlak öğretimi"dir. Kararda açıkça söylenmese bile bu yöntemin AİHM kararında öngörülen (b) formülüne uygun olduğunun kabul edildiği anlaşılmaktadır. Danıştay'a göre, maddi olarak bu niteliğin var olması için müfredatın AİHS ve AİHM içtihatlarına uygun olması gerekir. Bu iki saptama çok önemlidir. Bununla birlikte, Danıştay bu kararında dersin içeriğinin nasıl denetleneceğine ilişkin rehber ilkeler koymamış, Zengin kararında AİHM'in yaptığı değerlendirmeleri aynen tekrar ederek benimsemeyi tercih etmiştir.

Bu karar, Anayasa ile Sözleşme arasındaki çelişkiyi aşma açısından tutarlı bir formül sunmakla birlikte, hangi durumlarda dersin nesnel sayılmayacağına ilişkin bir ölçüt koymayıp, Zengin kararını aynen aktardığı için önemli bir riskin önünü açmıştır.

Danıştay, daha sonra verdiği bazı kararlarda tamamıyla aynı formülü uygulamıştır.²⁴ Kararın ilk derece mahkemeleri tarafından da benimsenip uygulandığı görülmektedir. Bazı idare mahkemeleri kararlarında Danıştay kararını aynen tekrar etmiştir.²⁵ Bazıları ise zorunlu dersten dinsel inanç nedeniyle muaf tutulma talebinin, başka bir açıklama olmaksızın dersten muaf olmak için yeterli olduğu sonucuna ulaşmıştır.²⁶ Ancak bu dönemde dahi, tüm idare mahkemelerinin

²³ Danıştay 8. Dairesinin 28.12.2007 gün ve E. 2006/4107, K No: 2007/7481 nolu kararı, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352451789.pdf> [getir.net/ygxx]

²⁴ Örn, bkz Danıştay 8. Dairesinin 29.2.2008 gün ve E.2007/679, K. 2008/1461 sayılı kararı, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352450994.pdf> [getir.net/yghi]; 15.5.2009 gün ve E. 2007/8365, K. 2009/3238 sayılı kararı, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352453832.pdf> [getir.net/yg6f].

²⁵ Ankara 1. İdare Mahkemesi, 29.4.2011 gün ve E. 2010/1042, K. 2011/624; İstanbul 10. İdare Mahkemesi, 20.3.2009, /E. 2008/979, K. 2009/584 [getir.net/ygtr]; İstanbul 6. İdare Mahkemesi, 16.4.2010, E. 2009/1673, K.2010/644 [getir.net/ygs7]; Sakarya 2. İdare Mahkemesi, 29.6.2010, E. 2009/877, K. 2010/546 [getir.net/ygn7]; İstanbul 10. İdare Mahkemesi, E. 2008/1747, K. 1009/1914 [getir.net/ygmf]; İstanbul 6. İdare Mahkemesi, E. 2010/401, K. 2010/472 [getir.net/yg5v]; Samsun 1. İdare Mahkemesi, 17.11.2009, E. 2009/792, K. 2009/1147 [getir.net/ygfb]; Ankara 16. İdare Mahkemesi, 15.5.2009, E. 2008/433, K. 2009/635 [getir.net/yg5z]; İstanbul 6. İdare Mahkemesi, 20.04.2010, E. 2009/1940, K. 2010/661 [getir.net/ygvl]; Sivas İdare Mahkemesi, 22.7.2010, E. 2009/1259, K. 2010/870 [getir.net/ygpt].

Söz konusu kararlara <http://aihmiz.org.tr/?q=node/112&dosya=46> [getir.net/ygmo] adresinden ulaşabilirsiniz.

²⁶ İstanbul 1. İdare Mahkemesi, 07.10.2010, E. 2010/136, K. 2010/1408, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352450154.pdf> [getir.net/05uo]

aynı yönde karar verdiklerini söylemek mümkün değildir. Bazı mahkemeler, Anayasa'nın 24. maddesi ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesini esas alarak idare lehine karar vermiştir.²⁷

Ancak 2010 yılında Danıştay'ın bu yöntemi sonlandırıldığı görülmektedir. İlkini 2010 yılında verdiği bir dizi kararda, Danıştay'ın, dersin artık Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi niteliğine kavuştuğunu saptadığı görülmektedir. Ankara 10. İdare Mahkemesine 2005'te açılan bir davada, İdare Mahkemesi diğer yargı yerlerinden farklı olarak ders kitaplarının sosyolojik ve pedagojik yönden incelenerek mezhepler arası tarafsızlık ilkesine uygun davranılıp davranılmadığının saptanmasını bilirkişiden istemiştir. Bilirkişi raporunda şu sonuca ulaşılmıştır:

2005-2006 eğitim öğretim yılında ilköğretim 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıflar için hazırlanan ders kitaplarının Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 20.05.2005 gün ve 100, 62, 44 ve 38 sayılı kararları ile 2005-2006 eğitim öğretim yılından itibaren 5 yıl süreyle ders kitabı olarak kabul edildiği, ancak 19.09.2000 tarihinde uygulamaya konulan İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programları ve buna bağlı olarak hazırlanan ders kitaplarının Talim ve Terbiye Kurulunun 28.12.2006 gün ve 410 sayılı kararıyla yürürlükten kaldırıldığı, 2007-2008 eğitim öğretim yılında yeni programın yürürlüğe girdiği ve söz konusu kitapların sadece iki öğretim yılında uygulamada kaldığı, Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarından 10. ve 11. sınıflara ait kitapların da 2006-2007 öğretim yılı sonunda yenilenen müfredat programı çerçevesinde yürürlükten kaldırıldığı, ilk ve orta öğretimde Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Komisyonu tarafından hazırlanan ders kitaplarından başka bir kitabın okutulmadığı, bununla birlikte anılan kitaplarda, din öğretiminde bir mezhebin veya tarikatın esas alınmadığı, genel olarak mezheplerüstü yaklaşım esas alınarak hazırlandığı ve dinlerin birleştiriciliğinin ön plana çıkarıldığı, İslam ile ilgili bilgilerde Kur'an ve Hz. Muhammet merkezli olarak birleştirici bir yol izlendiği, hiçbir mezhep veya oluşuma atıfta bulunulmadığı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2006-2007 öğretim yılından itibaren uygulamaya konulan yeni müfredat programında ve kitaplarda, davacıların iddialarında dile getirdikleri hususların daha özenli olarak ele alındığı, ele alınan konuların ülkemizde mevcut olan din, mezhep ve diğer dini yorumları kuşatıcı nitelik taşıdığı, herhangi bir mezhep, dini yorum veya gruba pozitif ayrımcılık yapılmadığı, vatandaşların ihtiyaç duyduğu din kültürünü kazandırmak için Anayasa ve yasaların gereği olarak, eğitim değil öğretim düzeyinde yer verildiği, programın hazırlanmasında Sünni inancın esas alınmadığı, Alevi inanç ve kültürüne yeni programda yaklaşık 30 sayfa yer verildiği ve davacıların isteklerinin büyük oranda karşılanabileceği bir zemin oluşturulduğu, ancak dini gün ve gecelerle ilgili konuların islendiği ünitelerde Alevilere özgü günlere de yer verilmesi gerektiği hususlarının yer aldığı; konuların mezheplerüstü bir yaklaşımla ele alındığı ve herhangi bir mezhep veya

²⁷ Ankara 14. İdare Mahkemesi, 15.12.2010, E. 2008/1394, K. 2010/1783, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352449959.pdf> [getir.net/05mo]

mahalli uygulamadan söz edilmediği ve yeni hazırlanan programda Alevi İslam inanç ve kültürüne daha fazla yer veril[mıştır].

Bilirkişi raporunu tartışmasız olarak kabul eden Danıştay'a göre:

Söz konusu karar sonucunda din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin yeni müfredatı ile din dersi niteliği taşımadığı, içerik olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi olarak kabul edilmesi gerektiği açık olup, davacı tarafından müfredat değişikliğinden sonra başvuruda bulunduğu tartışmasızdır. Anayasa'nın 24. maddesine göre din kültürü ve ahlak öğretiminin ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında olduğu kuşkusuzdur. Bu öğretimin Anayasa'nın öngördüğü amaca uygun bir müfredatla verilmesi gerektiği, içeriğinin nesnel ve çoğulcu olması, kişinin dininin bir ayırım ve eşitsizlik unsuru olarak kullanılmaması ve devletin dinler karşısında tarafsız kalarak bütün dinsel inançları eşdeğer görmesi gerekmektedir. Öğretimde uygulanan müfredatın belirli bir din anlayışını esas alması durumunda bunun din kültürü ve ahlak bilgisi dersi olarak kabul edilemeyeceği ve din eğitimi halini alacağı açıktır. Nitekim müfredatta yapılan değişiklik sonucunda ülkemizde çoğulculuk anlayışı içinde nesnel ve rasyonel bir şekilde din kültürü ve ahlak bilgisi öğretiminin verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, davacının başvuruda bulunduğu 18 Kasım 2008 tarihinde uygulanan müfredatla din eğitimi yapılmayıp, Anayasa'nın 24. maddesine uygun olarak din kültürü ve ahlak bilgisi öğretimi yapılmakta olup, anılan madde uyarınca da bir eğitim zorunludur.²⁸

Danıştay kararda belirtilen ilkeleri daha sonraki kararlarında da uygulayarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden muafiyeti imkânsız hale getirmiştir.²⁹ Karar düzeltme talepleri de karşılıksız kalmıştır.³⁰

Daha önceki içtihadı dayanarak verilen iptal kararları da Danıştay tarafından bozulmaya başlanmıştır. Sivas İdare Mahkemesi'ne açılan bir davada davaya bakan heyet, davacıların çocuklarının bulunduğu sınıfların Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarını incelemiş, bu kitapların ağırlıklı olarak İslam dinine yönelik bilgiler içerdiğini görerek bu durumun belirli bir dinin öğretisinin öğretilmesi niteliği taşıdığını belirtmiştir. Bu nedenle dersin çocuklar için zorunlu tutulamayacağı saptanmıştır. Danıştay, kitap içeriğinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi mi yoksa din eğitimi niteliğinde mi olduğunun belirlenmesinin hukuk bilgisiyle mümkün olmadığını belirtmiştir. Yüksek Mahkemeye göre, bu ancak sosyolojik ve pedagojik bir inceleme ile mümkündür ve iptal kararının bozulması gerekir.³¹ Bu yaklaşıma uygun olarak, idare mahkemeleri tarafından verilen kararlarda bilirkişi görüşüne başvurulmaya başlanmıştır. İlgili bilirkişi raporları, ailelerin ve

²⁸ Danıştay 8. Daire, 13.7.2010 gün ve E. 2009/10610, K. 2010/2413.

²⁹ Danıştay 8. Daire, 29.11.2011 gün ve E. 2011/5904, K. 2011/6141.

³⁰ Danıştay 8. Daire, 23.5.2012 gün ve E. 2012/2599, K. 2012/3401.

³¹ Danıştay 8. Dairesinin 8.6.2012 gün ve E. 2010/8381, K. 2012/4640 sayılı kararı. <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352454119.pdf> [getir.net/05nl]

çocukların haklarının ihlal edilip edilmediğini incelemekten çok dersin tarafsız olduğunu kanıtlama çalışmaları niteliğini taşımaktadır.³²

Danıştay'ın din eğitimi ile ilgili yeni tutumu külliyen yanlıştır. Davanın konusu, teolojik olarak dinin doğru öğretilip öğretilmediği değildir. Davanın konusu, zorunlu dersin öğrencilerin ve velilerin ulusal ve uluslararası hukukta korunan haklarını ihlal edip etmediğidir. Bu tamamen hukuksal bir konu olup, bilirkişiye havale ederek çözülebilecek bir husus değildir.

Nitekim Zengin kararında da AİHM, konuyu bilirkişiye inceleterek değil uluslararası insan hakları standartlarını dikkate alarak çözmüştür. Danıştay'ın da yapması gereken dersin içeriğini ve işleniş şeklini inceleyerek davacıların haklarının ihlal edilip edilmediğini tespit etmektir. Ne var ki, Danıştay bunu yapmak yerine kendisini bilirkişi raporuyla bağlı saymayı tercih etmiştir. Oysa Danıştay'ın dersin tarafsız olduğunu kabul ettiği tarihin sonrasında çok sayıda vatandaş dersten muaf tutulma talebini yetkililere iletmeye devam etmiş, bilimsel çalışmalar da dersin tarafsız olmadığını ortaya koymuştur.³³

Karara konu olan olayların gelişim tarihi de dikkat çekicidir. Yukarıda açıklandığı gibi hükümet Bakanlar Komitesi'ne sunduğu bilgide, 2009-2010 yılları arasında Alevi çalıştayları yapıldığını, Bakanlıkta konunun incelenmesi için bir komite kurulduğunu bildirmiştir. Ayrıca, Bakanlar Komitesine 2011-2012 yılında uygulanacak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriğini gösterir bir CD sunulmuştur. Hâlbuki Danıştay, 2007 yılında yapılan değişiklikleri yeterli görmektedir. Danıştay'ın bu tutumu iki farklı çelişki yaratmaktadır. Birincisi Danıştay'ın aynı dairesi 2010 yılına kadar muafiyet yönünde karar vermiştir. Ancak birden 2010 yılında verdiği kararda dersin kültür dersi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu durumda 2007 değişikliği sonrasında verilen kararların yanlı olduğu sonucu çıkmaktadır. Danıştay tarafından aradaki farkın ne olduğu açıklanmadığı için bu sonuca nasıl olup da ulaşıldığı anlaşılamamaktadır. Bir diğer husus, Danıştay kararı ile hükümetin girişimleri arasındaki çelişkidir. Danıştay, yapılanların AİHS standartlarına uygunluk için yeterli olduğunu düşünmekte, ancak hükümet bunu yeterli görmediği için Bakanlar Komitesi'ne yeni belgeler yollamaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İzmir Milletvekili Rıza Türmen'in sorusuna yönelik hazırlanan cevapta da alınan önlemlerin ancak 2011-2012 öğretim yılında karara uygun geldiği belirtilmektedir.³⁴

Bir başka deyişle, Danıştay hakkın korunması açısından hükümetin de gerisine düşmüştür.

İdare mahkemeleri de Danıştay'ın 2010 içtihadını izleyerek başka inançlardan ailelerin zorunlu dersten muaf olmak için yaptıkları başvuruları reddeden idari işlemlerin iptal istemini tekrar

³² Sivas İdare Mahkemesi, 17.5.2012, E. 2011/393, K. 2012/607, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1352454624.pdf> [getir.net/05b5]

³³ Bkz. yukarıda not 14 ve 15.

³⁴ Bkz. yukarıda not 10.

reddetmeye başlamıştır.³⁵ Daha önce davacılar lehine verilen kararlar da Danıştay'ın bozma kararı üzerine idare lehine sonuçlanmaya başlamıştır.³⁶

Yargı yolları dışında TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'na da zorunlu din dersinden muaf tutulma talebiyle başvurular yapıldığı görülmektedir. Bu başvurular, müfredatı değiştirme yetkisinin Milli Eğitim Bakanlığı'nda olduğu belirtilmek suretiyle reddedilmektedir.³⁷ Bir başka vakada, Komisyona başvuran kişi idare mahkemesinde davayı kazanmasına rağmen, kararın 7. ve 8. sınıflara ilişkin olduğu belirtilerek, başvuranın çocuğunun 9. sınıf zorunlu din dersine girmeye zorlandığı görülmüştür. Şikâyetçi, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'ndan da TBMM İnsan Hakları İhlallerini İnceleme Komisyonu'ndan da bir sonuç alamamıştır.³⁸

Sonuç ve Tavsiyeler

Hükümete

Raporun başında açıklandığı gibi AİHM'in Zengin kararından yola çıkarak, kararın üç farklı şekilde infaz edilebileceği görülmektedir:

- a) Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi zorunlu olmaktan çıkarılacaktır;
- b) Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, belirli bir dinin tek yönlü koşullandırılması niteliğinden çıkarılacak ve hem teoride hem de pratikte bir kültür dersine dönüştürülecektir;
- c) Ailelerin inançlarına saygı gösterilmesinin sağlanması için uygun araçlar geliştirilecek ve bu araçların kullanılması için aileler ve çocuklar dini inanışlarını açıklamaya zorlanmayacaktır.

Hükümet bu olasılıklar arasında (b) yöntemini geliştirme yolunu seçmiş, müfredata yeni koyulan dersler açısından ise (c) yöntemini yürürlüğe koymuştur. Yeni düzenlemelerle, müfredatta din dersleri önemli bir yer tutmaya başlamıştır. (B) yöntemi uyarınca geliştirilen müfredatın, Sözleşme ölçütlerinden uzak olduğu görülmektedir. Bilimsel çalışmalar, iyileştirmelere rağmen sorunun devam ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki sorun sadece müfredatla ilgili değildir. Hem müfredatı hazırlayan Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, hem de dersi yürüten öğretmenler formasyon olarak belirli bir dinsel gelenekten geldikleri için derslerin çoğulcu işlenmesi güçtür. Zengin kararından sonra dersten muaf olmak isteyen çok sayıda veli bulunması, muafiyet hakkının önemini ortaya koymaktadır. Yakın tarihli Danıştay kararları ise konuyu insan hakları açısından değerlendirmede için eleştiriye açıktır. Zorunlu din dersi

³⁵ Yıldırım Türker, "Din Dersi Meselesi", Radikal, 06.02.2012, <http://www.aihmiz.org.tr/?q=node/42&vaka=62> [getir.net/05a2]

³⁶ Ankara 1. İdare Mahkemesinin 11.10.2012 gün ve E. 2012/1133, K. 2012/2367 sayılı kararı.

³⁷ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonunun 29.3.2012 gün ve 57176 sayılı kararı, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1349782729.pdf> [getir.net/05gj]

³⁸ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu'nun 06.12. 2011 gün ve 33853 sayılı kararı, <http://www.aihmiz.org.tr/aktarimlar/dosyalar/1349785539.pdf> [getir.net/051c]

yetkililerin belirttiğinin aksine Anayasal bir zorunluluk olmayıp, seçmeli bir ders olarak müfredatta bulunması Anayasa'nın gereğini yerine getirmek için yeterlidir.³⁹

Buna uygun olarak:

- a) Türkiye'de herkesin din ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterilmesi için hükümetin mevcut formüller arasında en zoru olan (b) formülü yerine, alternatiflerin de yasada açıkça yazıldığı ve din eğitiminin belirli bir dini dayatma şeklinde olmayacak şekilde formüle edildiği seçmeli ders (c) modeline geçmelidir.
- b) Seçmeli din dersleri, dolaylı yoldan öğrencilerin seçmek zorunda bırakıldığı dersler olmaktan çıkarılmalı. Bu konuda yasal güvenceler mutlaka düzenlenmelidir.
- c) Ağırlıklı olarak bir dinin bilgilerinin aktarıldığı bir dersten merkezi üniversite sınavında sorular sorulmamalı, bu şekilde o dersi almayanlar dezavantajlı duruma sokulmamalıdır.

Bakanlar Komitesine

Zengin/Türkiye kararı 5 yılı aşkın bir süredir Bakanlar Komitesi önünde incelenmeye devam etmektedir. Bu süre içerisinde kararın gerekleri yerine getirilmediği gibi Türkiye'de din eğitime ilişkin başka sorunlar da ortaya çıkmıştır. Hükümetin, ilgililerle görüşülüp gerekli düzenlemeleri yaptığına ilişkin açıklamaları tatmin edici gözükmemektedir.

Buna uygun olarak:

- a) 5 yılı aşkın bir süredir infaz edilmeyen kararın standart izlemeden çıkarılması ve nitelikli izleme sürecine alınması gerekmektedir.
- b) Dersin uluslararası ölçütlere uyduğunun anlaşılmasının bir CD üzerinden yapılması mümkün değildir. Sorunun çok boyutlu yönlerinin ortaya çıkarılması ve çoğulcu bir çözüm bulunması için Bakanlar Komitesi'nin uzman katkısının sunulduğu ve Türkiye'de zorunlu din dersine karşı çıkan grupların da katılımının mümkün kılındığı bir denetim sürecinin işletilmesi gerekmektedir.

³⁹ Bkz. Kerem Altıparmak, "Zorunlu Din Dersi Gerçekten Zorunlu mu?", Radikal İki, 13.2.2005, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4372 [getir.net/054v]

TEŞEKKÜR...

İnsan hakları hareketinin üniversite ile buluşmasının öneminin farkında olan ve kurulduğu günden bu yana özellikle Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi ile birlikte ortak çalışmalar yürüten İHOP, bu önemli çalışmayı çok değerli iki akademisyenin katkıları ile gerçekleştirmiştir. Çalışmanın yönteminin oluşturulmasından eğitimlerine ve raporların üretimine kadar bütün süreçlerde sahip olduğu eşsiz bilgi birikimini bizimle paylaşmış olan Yrd. Doç Dr. Kerem Altıparmak'a, insan hakları hareketinin bilgi toplama ve analiz etme yöntem ve araç ihtiyacını bu pilot çalışmada gideren ve çalışmanın bel kemiğini oluşturan izleme veri tabanının oluşturulmasını sağlayan Yrd. Doç Dr. Ahmet Murat Aytaç'a derin şükranlarımızı sunmayı borç biliriz.

Türkiye insan hakları hareketi, birbirinden farklı ve son derece önemli deneyimleri olan savunuculardan oluşur. Bu çalışmada, deneyimlerini ve bilgi birikimlerini esirgemeyen, avukatlık mesleklerinin yanında aktif insan hakları savunuculuğunu yürütmekte olan ve izleme raporlarını hazırlayan Hüsnü Öndül, Hülya Üçpınar ve Nalan Erkem'e, raporların basımı sürecinde görünürlük danışmanlığımızı yapan Raul Mansur'a, web sitesinin oluşturulması sürecinde katkıda bulunan Ferruh Erkem'e, çalışmanın amaçlarına ulaşmasında verdikleri çok değerli katkılardan ötürü ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Bu çalışmaya Ankara, İzmir, Mardin, Batman, Diyarbakır, İstanbul 'da faaliyet gösteren pek çok avukat ve insan hakları savunucusu katkıda bulunmuştur. Başta Mesut Beştaş olmak üzere çalışmayı değerli ve önemli bulan ve katkılarını esirgemeyen bütün arkadaşlarımıza İHOP adına teşekkür ederiz.

Nihayet, bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için gerekli kaynağı sağlayan Federal Almanya Cumhuriyeti Büyükelçiliğine teşekkür ederiz.

İHOP